

Kapavágások a nép- és hírlapirodalom „parlag ágán”

A *Vasárnapi Újság* és
a mindenféle igények

/

Császtvay Tünde

Bizonyára én is szeretem, hogy magyar embernek születtem s ha még egyszer újra születhetnék s beleszólásom volna, megint magyarnak születnék. [...] A magyar ember bizonyára bir mind azon tulajdonságokkal, mik *becsületet, hírt, és jóllétet* szereznek, de azért épen semmi szükség sincs arra, hogy e tulajdonokat másokban el ne ismerje

– kezdte vezéreszméi sorolását a *Vasárnapi Újság* 1854. március 5-i első számában a szerkesztőtíriász, azaz Pákh Albert felelős szerkesztő, Jókai Mór és Gyulai Pál munkatársak.¹

¹ Lásd: Jókai Mór későbbi, a lap félévszázados jubileumán, 1902. december 20-i dátumozással írott visszaemlékezését: JÓKAI MÓR, „A »Vasárnapi Újság« ötvenedik évfolyama”, *Vasárnapi Újság* 50, 1. sz. (1903): 1–3, 3.

Az idézet így folytatódik:

Semmi sem volna korszerűtlenebb eszme, mintha mai időkben, midőn minden nép a műveltség valódi értéke által iparkodik magát a világban sokat jelentővé tenni, mi magunkat gőgösnek mutatnók mások törekvései irányában. [...] Már pedig nekünk szeretetre van szükségünk. Azért ha a magyar faj életre valóságát be akarjuk bizonyítani (és be is fogjuk bizonyítani) ne kezdjük azt az idegen nyelvű fajok *kigunyolásával*; hanem azzal, hogy tudjunk nekik példát mutatni a közös műveltség felé való haladásban; s ha látjuk törekvéseiket, nyújtunk segédkezet nekik. [...] Azt állítva, hogy Istennek *választott népe* vagyunk, kiket saját törekvésünk nélkül első hely illet a világban, magunkat ámitjuk, másokat elidegenítünk.²

A nemzetkarakterológia felé hajló, de a fals önfelmentést kizáró, feltehetően az európai nemzetekkel (tehát nem a nemzetiségekkel) való egyenrangúságra tett utalás az abszolutista hatalom elnyomása okozta fásultság ellenében a kitartásra, a veszített harc után a nemzeti önbecsülés újrafelkeltésére és erősítésére irányuló óvatos buzdítás. És hogy ez valóban így értendő, bizonyítja, hogy a leírás úgy folytatódik: „Hanem ha azt mondjuk, hogy leszünk *olly jók, mint akárki más*, [...] és ha fáradhatatlanul törekszünk azon ajándékait a természetnek, miket *népünk szívébe, lelkébe s hazánk földébe* gazdagon lerakott, kellőleg felhasználni; – akkor valóban be is bizonyítandjuk azt.”³

2 „Vezéreszmék”, *Vasárnapi Újság* 1. sz. (1854): 2 [kiemelések az eredetiben].

3 Uo. [kiemelések az eredetiben].

Az ekkor induló *Vasárnapi Újság* létrehozói, ahogy évtizedekkel később Schöpflin Aladár, aki egy későbbi korszakban maga is részt vett a lap készítésében, megfogalmazta:

Eredetileg néplapot terveztek, de Pákh ennél magasabb célra tört: olyan lapot akart adni, amely egyaránt szól a néphez, mint a művelt középosztályhoz, s e kettőt egyesíti a magyar művelődés terjesztésére. E cél érdekében indult meg 1854. márczius 5-én a „Vasárnapi Újság”; szerkesztője Pákh Albert, két fő munkatársa: Jókai Mór és Gyulai Pál, kiadója pedig Heckenast Gusztáv voltak. Már az első számok meglepték az olvasó közönséget, a forma, a hang, a szellem újdonszerűségével. Az új lap nem népieskedett minden áron, nem komázott izléstelen módon az olvasóval, mint az akkori néplapok szokták. Cikkei egyszerű, világos és józan hangon voltak írva, érdeklődve olvashatta a művelt olvasó, megértette s okulhatott belőle a nép egyszerű fia is. Szépirodalmi része legjavát nyújtotta annak, a mire irodalmunk képes volt; ismeretterjesztő és időszzerű közleményei jól voltak megválogatva, nagyképűség nélkül s mégis komoly hangon megírva. Jókai „Kakas Márton” álnevű tárczacikkei, Pákh tréfás, gúnyos szerkesztői üzenetei csakhamar országos hírre tettek szert. Az első számokból második és harmadik kiadást kellett nyomtatni, az előfizetők száma már az első években meghaladta a hat-hét ezeret. Pákh vezetése alatt a „Vasárnapi Újság” megtalálta az utat a nemzet szívéhez, kedves vendége lett a nemesi kúriáknak, a falusi paplakoknak s a zsúpfedeles kis házaknak egyaránt.⁴

4 SCHÖPFLIN Aladár, „Pákh Albert” *Vasárnapi Újság* 51, 10. sz. (1904): 149–152.

Nem elemelve itt mélyebben a *Vasárnapi Újság* szerkesztői aláírás nélküli, első íránycikkében az aktuális belpolitikai helyzetre⁵ való nyilvánvaló vagy rejtett, merész vagy elővigyázatos utalásokat, itt azt emelem ki, hogy az induló lap első számában a szerkesztők megfogalmazott ethoszát egy kitűnően liberális alapállásból indított, az idegenekkel való békés együttélést és az egymás megbecsülését hirdető akarat hatotta át, melynek eredménye lehet az egyenrangúság és a remélt közös műveltség – és talán egy valamikori egymást értő és segítő összefogás. Nem mellesleg pedig a legsötétebb osztrák elnyomás évei alatt a politikai bezártságból – valamilyen kapunyitási pánikként – kívántak teret nyitni a nagyvilág felfedezésére.

A magyar sajtótörténet egyik – ritka – jól feltárt területének hittük a *Vasárnapi Újságot*. De például a lap induló időszakának ilyen és hasonló önreflexív (vagy önreflexívnek látszó) szerkesztői közléseinek végigolvasása is bizonyítja, hogy nem szükségtelen közelebb hajolni a konkrét szövegekhez, hogy érvényesebb megállapításokat tehessünk. Az indulástól kezdve az évkezdő és évértékelő cikkekben az újság készítői, szerkesztői időről-időre a lap éppen érvényes céljait és üzeneteit fogalmazták meg (kétségtelen, akár félévente vagy évente némi módosulással, és akár szerkesztőnként mást és mást helyezve a fókuszba – igazodva az aktuális napi politikai, hatalmi, közéleti helyzethez vagy nézetrendszerük valamely fontos, közös eleméhez). A változó külső körülmények mellett az olvasói elvárások kémlelése és az annak való megfelelés is mind-mind változást, elkanyarodást, bővülést vagy

5 A korabeli viszonyokat jól jellemzi Gyulai Pál visszaemlékezése: GYULAI PÁL, „A Vasárnapi Újság huszonötödik évfordulóján”, *Vasárnapi Újság* 26, 11. sz. (1879): 161–163, 161, 162.

redukciót hozhatott a szerkesztői üzenetekben, ahogy az valóban várható is. Az olvasóknak, azaz a széleskörű, akár iskolázatlan nagyközönségnek címzett, rövid szerkesztői szövegek mellett – melyek a célokat és az elért eredményeket prognosztizálták vagy összegezték – jól kivehető viszont az is, hogy a lap vezetői érzékenyen figyelték az olvasói igényeket, és próbálták keresni, kitapogatni és eltalálni a mindenkori közönséglvárásokat, reklámozni lapjuk egyediségét. Nem melleleg pedig folyamatosan igyekeztek pozicionálni magukat a kurrens médiapiacon is, melyen valójában gyilkos harc zajlott az olvasókért, a túlélésért és a megmaradásért, a nyereséges működésért, majd a lappiac vezető helyéért. Az olvasókhoz szóló szövegek tehát többirányúak: egyfelől minél hatékonyabban igyekeztek meggyőzni közönségüket és átadni a szerkesztők ethosza diktálta üzeneteket, másfelől folyamatosan monitorozták az olvasói elvárásokat és igényeket, harmadrészt okosan mérlegelve figyelték a sajtópiaci helyzetet, hogy a konkurenszek megelőzve megtarthassák optimális helyzetüket.

A bevezető és évértékelő, illetve az időszakonként felbukkanó összegző, évváró szerkesztői üzenetekben, cikkekben elsősorban a *Vasárnapi Újság* nagyon hosszú sikertörténetének receptjét, a csúcsra lendítő egyedi megoldásait és választásait keresem – egy sajátos szöveganyag, a szerkesztői megszólalások segítségével. A korpuszt az 1867-es rendszerváltó évig, azaz a lap nem egész első másfél évtizedében vizsgálom, azokra a kérdésekre keresve választ, hogy ez a hosszú életű lap miként találta meg időről-időre, illetve hosszú távon is a saját hangját, milyen szerkesztői ethosz és lapszerkesztői stratégia szerint indult, merre fordult és fejlődött, milyen közönségigények kiszolgálásával, milyen időszakos vagy alkalmi változtatásokkal maradt évtizedeken át lábon, és vált a 19. század

második felének, a 20. század elejének egyik legnagyobb példányszámú és legolvasottabb hetilapjává. Ebben a vizsgálatban elsősorban ezeknek a szerkesztői hitvallásoknak a végignézésére vállalkozom az újság első korszakából, és más forrásokat ezúttal kevésbé használok fel az értelmezéshez.

A lap történetében az első korszakhatár az első felelős szerkesztő, Pákh Albert 1867-es elvesztése, akinek halála után az új szerkesztő, Nagy Miklós új kérdései mentén és eszméi, szerkesztői stratégiája szerint, a Pákh-hagyományból kiindulva, mégis kisebb-nagyobb változtatásokkal folytatódott tovább az újság Magyarországon páratlan diadala.

Visszatérve a lap indulásához: a kezdő lépéseket megtévő szerkesztők mindenekelőtt azonnal elindították a lap önpromóciós bemutatását. Már a második lapszámtól hozták a saját reklámjukat, melyben hangsúlyozták, hogy érdekes, hasznos és olcsó lapot fognak kínálni, minden lapszámban legalább egy fametszetet közölnek, cikkeiket a legjobb írók írják, az újság „tartalma széles ismeretgazdagságot foglal magában”, mindezt félélénte egy pengőforintért. Kijelentették:

A népet – mellynek pártolására számítunk – nem néz-
zük öntudatlan nyers tömegnek, mellynek jó indulatát
üres szemfényvesztések által szabad kizsákmányolni,
hanem látjuk benne amaz ép, józan fajt, mellynek meg-
vannak nemesebb vágyai s tiszteletreméltó érzelmei.
Azon népet látjuk magunk előtt, melly, hogyha ezentul
is élni akar, ezt csak ismeretek és mivelődés árán vál-
thatjuk meg.⁶

6 *Vasárnapi Újság* 1, 2. sz. (1855): 16.

Később újabb marketingötletekkel jelentkeztek, például esetenként a szerkesztők a laphoz való kötődést és a beavatás érzetét erősítő elemeket kínáltak olvasóiknak, mintegy érzelmi többletként:⁷ a szerkesztőség kulisszái mögött zajló dolgokról, a szerkesztőség és a szerkesztők belső életéről, a kiadóról és a nyomdáról, a lapkészítésről közöltek beszámolókat, illetve portrét valamely szerkesztőről vagy munkatársról. Kétségtelen, hogy Jókai személye különösen nagy segítségnek bizonyult, hiszen a lap főmunkatársa egyben a magyar forradalom egyik vezéralakjának, mellette a magyar irodalom legjelesebb írójának számított – nevét, munkásságát igazi vonzerőnek számító márkajegyként lehetett beépíteni a *Vasárnapi Újság*-imázsba.⁸ Az első szám már idézett beköszönő programcikkének bizonyos pontokon még meglehetősen homályos és bizonytalan körvonalú szerkesztői megfogalmazása⁹ és az általános kiegyenlítődés, megbékélés szellemében kifejtett, az abszolutista idők legkeményebb éveiben egyenesen úttörő, együttműködést és békét szorgalmazó gondolatok nem egész egy év elteltével mindinkább körvonalat nyertek, kicsiszolódtak, és már az év végére is sokkal karakteresebben egyedi célképzetű megformálást kaptak. Az 1854-es esztendő utolsó

7 Például P. A. [PÁKH Albert], „Hol és mikép terem a Vasárnapi Újság, 1–2.”, *Vasárnapi Újság* 10, 1. sz. (1863): 4–6; 10, 2. sz. (1863): 15–18. Indoklásul Pákh kifejtette, hogy „A Vasárnapi Újság, már csak koránál fogva is, oly pontot foglal el a magyar sajtóirodalom termékei között, hogy arról beszélni, legalább a képtelenségek közé többé nem tartozhatik.” *Vasárnapi Újság* 10, 1. sz. (1863): 5. Valamint a kétrészes cikket azzal zárta, hogy „Kitűzött célunkat talán mégis elértük, ami nem volt egyéb, mint az, hogy pályánk tizedik évének kezdetén végre közelebről megismertessük tisztelt olvasóinkat az ő megszokott régi házi barátjuk házi ügyeivel is, és röviden elbeszéljük, hol és mikép terem a Vasárnapi Újság.” *Vasárnapi Újság* 10, 2. sz. (1863): 18.

8 Vö.: PÁKH Albert, „Jókai Mór”, *Vasárnapi Újság* 4, 10. sz. (1857): 77–78.

9 Pákh Albert visszatekintve, 1858-ban, egy konkurensnek tűnő lap indulásakor maga is úgy fogalmazott: „A V. U. első évi folyama, ha most innen nézzük, bizonyos határozatlanság színét viseli magán, bizonyos tapogatózást tanúsít az ismeretlen nagyközönség érzelméhez, felfogásához szóló »népies« hang eltalálása körül.” PÁKH Albert, „A »Hirmondó« című új néplap és a »Vasárnapi Újság« (Tájékoztulásul multa s jövőre.)”, *Vasárnapi Újság* 5, 46. sz. (1858): 547–549.)

lapszámában Pákh Albert szerkesztő a *Visszapillantás*¹⁰ című évbúcsúztatójában így tekintett vissza az elmúlt hónapok sikerére:

Tíz hónapi szakadatlan előre-törés után, megállapodunk egy pillanatra s egy futó tekintetet vetünk az utra, melyet magunk után hagyánk, hogy annál jobb kedvvel, ujult erővel folytathassuk ismét a tovább kanyaruló pályát. Mozgásban az élet! S ki mozog s mozdit többet, mint a hirlapíró? Ha egy tisztelt hazánkfia már fel nem találta volna lapunkban az „örök-mozgonyt”, az újságíró t neveznök el perpetuum mobilenak... [...] mozog, mozog, míg – fennakad. [...] S midőn lapjaink első évi folyamára vetjük pillanatunkat, nem tesszük azt sem az önérdék tisztátalan üvegén át, sem egy ránkbeszélt látkör szűk határából, hanem nézünk elfogulatlanul, egyedül az igazság és meggyőződés szempontjából.¹¹

Pákh az abszolutizmus paralizáló légkörében az elfogultságmentes híreivel és aktivitásával a megbénult közéletet meg- és kimozdító, felrázó újságíró állította a centrumba, amivel nem pusztán a saját sajtómunkájuk fontosságát hangsúlyozta, hanem ezzel a gesztussal tulajdonképpen már ekkor nemcsak közvélemény-, de szinte nemzetformáló erőként tekintett a tájékozott, a közönséget híryanaggal ellátó sajtóra és művelőire – ami elég meglepő kijelentés éppen az osztrák abszolutizmus politikai viszonyrendszerének a nyilvánosság fórumait legkorlátozóbban és legrigorózusabban felügyelő éveiben. Pákh ezután rátért a lap reklámjában is kifejtett –

10 PÁKH Albert, „Visszapillantás: Az év utolsó napján”, *Vasárnapi Újság* 1, 44. sz. (1854): 402–403.

11 Uo., 402.

néhol szó szerint azonosan megfogalmazott – ökumenikus eszméjére.¹² Majd visszaidézte a beköszönő programcikk ígéreteit, és szembesítette azokat az elmúlt hónapok eredményeivel:

Röviden összefoglalva eljárásunkat:

Láttuk a szűk világot s teremtettünk egy *olcsó* lapot;

Láttuk az élet szaporodó szellemi követeléseit s szerkesztettünk egy lapot, mely ne csak a képzelet tündérvilágával bájolja el az elkényeztetett lelkeket, hanem különösen az élet *gyakorlati* kérdéseinek megpendítése, fejtegetése által ébresszen nemes ösztönöket, önbizalmat és tetterőt. A gyakorlati élet a közel s távolban, ez volt figyelmünk fő tárgya; a költészetet mint fűszert vegyítettük belé... [...]

Láttuk, hogy hírlapirodalmunknak eddigi sokszor dicséretes bár, de egyhangu mivélése mellett a *nagy közönség*, mely őt közelebbről érdeklő s az élet apróbb viszonyaiba beható igényekkel bir, nem találja meg organumát s az organumok nem közönségöket. Éreztük, hogy addig, míg majdan az idők megtermendik a tudományok specíficus folyóiratait, egy a világ általános szellemi mozgalmait s kiválólag a magunkéit figyelemmel kísérő (nem kizárólag politikai, vagy szépirodalmi) vegyes tartalmu lap, a mi közönségünk igényeit leginkább volna képes kielégíteni, [...] szíves fogadásra leljen minden valódi szellemi erő és igyekezet, mely a határai között pártolásra érdemes.

Meg voltunk győződve, hogy e közlönnyel kezünkben, kötelességünk a polgári erények teljesítésére, a hazafiui érzelem ápolására s a kölcsönös békesség, tisztelet és

12 Uo.

szeretet indulatára szintugy hatni, valamint más részről a tudomány és ismeretek utáni vágyat, életben-maradásunk föltételét, a mivelődés ösztönét táplálni, s a hol nincs, minél nagyobb mértékben fölébreszteni [...]

Sem személyes hiuságoknak nem akartunk állítani küzdtert, sem a magánérdekek számára ütni vásárt; az ügy, mellyet közös ügynek néztünk, volt szemünk előtt s engednie kellett előtte minden személyes rokon- vagy ellenszenvnek.

Utjában nem állottunk senkinek. Növényiskolája voltunk az olvasóknak s ha ki máshová nőtte ki magát, szerencsét kívántunk hozzá...¹³

Már a cikk kicsit hosszabban idézett részletei is érzékelhetően jelzik, hogy a budapesti Helytartóságtól 1854. február 7-én váratlanul megkapott lapengedély nyomán az 1854. március 5-én megjelenő,¹⁴ sebtében összeállított¹⁵ első számban, valamint a kezdeti előfizetési felhívás szövegében a népnek ígért érdekes-hasznos-olcsó lap hármaskínálattól indulva a szerkesztői koncepció ténylegesen miként kezdett megszületni és részleteiben is kimunkálódni néhány hónap alatt.

Azt mondhatjuk, a gyors és tartós siker talán magát a kiadót is meglephette. Jókaitól tudjuk, hogy az újság ötlete Heckenast Gusztávtól eredt: „Egy ködös reggelen monda nekem Heckenast: »Csináljunk egy olcsó néplapot, képekkel illusz-

13 Uo. [kiemelések az eredetiben].

14 Zuboly, azaz Bányai Elemér az újság hatvanéves évfordulóján úgy fogalmazott: „Magyarországon ostromállapot volt, a politikai kivégzések és bebörtönzések pedig még tartottak, mikor a »Vasárnapi Ujság« Pákh Albert szerkesztésében 1854. január 1-én megindult.” ZUBOLY [BÁNYAI Elemér], „A hatvanéves »Vasárnapi Ujság«”, *Vasárnapi Újság* 60, 2. sz. (1914): 32 [kiemelés az eredetiben].

15 Lásd Gyulai változatát a lap megalapításáról: GYULAI, „A Vasárnapi Ujság huszonötödik évfordulóján”, 162.

ráltat«.”¹⁶ Ha Heckenast gondolatának megfogalmazódásakor már ismert lett volna a SWOT-analízis és azt beillesztette volna tervezett lapjának üzleti tervébe, a várható kockázatok rubrikába sokkal több negatívum került volna, mint remélt pozitív eredmény: a hektikus és kiszámíthatatlan politikai és cenzurális helyzet, a bizonytalan pénzügyi állapotok, az olvasók szűkös anyagi körülményei és kényszerűen bezárkózó társasági élete, más lapok preferálása, a konkurens sajtó és sajtómunkatársak, lapszerkesztők támadásai és lejárató akciói, konkurenciaharca és így tovább. A politikai élet és az elnyomó hatalom – mint meghatározó külső környezet – hiába nem ígért igazán sok sikert, ezeket felülírta az, hogy a kiadó kényszerhelyzetbe került.¹⁷ Nem vitatva persze sem a vállalkozói akaratának,¹⁸ sem a rejtetten, a háttérben működő nemzeti öntudatának hitelességét – Heckenastot mind fojtogatóbban nyomta az osztrák adóívek és az abszolutista hivatalos iratok nyomtatásából befolyt óriási összegek üzleti felhasználásának súlya. Így – szerencsére és szerencsénkre – belevágott ennek az igencsak billenékeny jövőképű lapnak a megindításába. Az újság pedig – bár sok gond sújtotta – megjósolhatatlanul biztosan és gyorsan megvetette lábát a szűk és korlátozott magyar lappiacon, sőt, egyre erősödni kezdett, lappiaci státusza és olvasói népszerűsége mindinkább nőtt.¹⁹ Ahogy azt az –s –s monogramú szerző (Sámi Lajos) később, 1877-ben, tehát

16 Jókai Mór, „Hogy született, hogy dajkáltuk?“, *Vasárnapi Újság* 25, 11. sz. (1879): 170.

17 Erről bővebben: Uo., 170.

18 Jókai úgy jellemezte: „Heckenast volt az a magyar kiadó, akinek eszméi voltak. Messze előre tudott látni s arra, amit előre látott, vállalkozni, abba befektetni.” Uo., 170.

19 Többek közt Gyulainak is köszönhetően számadatokban is kifejezhető a lap váratlan sikeressége: „A lapot nagy részvéttel fogadta a közönség, nagyobb, mint ahogy a szerkesztő és kiadó remélték. Az első számokat második és harmadik kiadásban kellett újra nyomtatni s az előfizetők száma már az első években meghaladta a 6–7000-et.” GYULAI, „A Vasárnapi Újság huszonötödik évfordulóján”, 162.

már a politikai rendszerváltás után *A 25-ik év küszöbén* című „kis visszaemlékezéséfe” írásában összefoglalta:

Ez időben keletkezett a „Vasárnapi Újság”, hogy maga köré csoportosítva a szellemi erőket, sikeresen láthasson súlyos feladatához, mely nála is abban állott, hogy amennyire lehet, életerőt, némi szellemi mozgalmat igyekezzék bevillanyozni a még akkor is dermedt pangásban szenvedő nemzet testébe.

Fődolog volt eltalálni azt a formát, melyen e cél felé biztosan haladni lehessen a nélkül, hogy az ellen az idegen uralom kifogást támaszthatna. És sikerült. Egy encyclopaedikus lap, képekkel. Hisz ennél nem lehet ártatlanabb dolog a világon. Egy hírlap, mely mindenről beszél s az egész világot felöleli, a szellemit úgy, mint az anyagit. Csendes, szelid olvasmányok tára, mely nem izgat, sőt leköti, elcsillapítja a még nem ingerült idegeket s másfelé tereli azok gondolkozását is, a kik még tán most se tudják elfelejteni, hogy volt egyszer egy magyar forradalom s hogy mi arra következett, az rabság, erőszak, elnyomatás.²⁰

„Az ártatlan dolog” azonban a gyakorlatban közel sem volt mindig annyira ártatlan, és még kevésbé egyszerű. A *Vasárnapi Újság* ezekből az elemekből kezdett – elsősorban Pákh szerkesztői tehetsége²¹ és Jókai tolla révén – hónapok alatt igazi brandet építeni. Az angol enciklopédikus lapok példáján

20 –s. –s. [SÁMI Lajos]. „A 25-ik év küszöbén: Egy kis visszaemlékezéséfe”, *Vasárnapi Újság* 23, 52. sz. (1877): 831–832.

21 Pákh szerkesztői elveiről és munkásságáról bővebben emlékezett Ágai Adolf: PORZÓ [ÁGAI Adolf]: „A régi műhelyben. (Visszaemlékezés Pákh Albert-re.)”, *Vasárnapi Újság* 27, 2. sz. (1880): 27–29, 28.

az új néplap diszciplináris sokszínűséget és komoly ismeretterjesztő anyagot kínált olvasásra, ahogyan Sámi megfogalmazta, de az olvasás és műveltségszerzés lehetőségét és kívánalmát nagyon szélesre nyitotta, aminek révén a tömegolvasás és tömegművelődés demokratizálódási folyamatában rendkívüli szerepet kapott és teljesített sikerrel. Jókai Mór 1855. január eleji évkezdő beköszönő cikkében a lapnak ezt a széles társadalmi spektrumát így magyarázta:

Lapunkat néplapnak neveztük, s mint értelmezte a „nép” fogalmát közönségünk, azt olvasóink lajstroma legjobban megmagyarázná, hol hazánk első grófi nevének méltóságos czime mellett láthatók a becsületes mesteremberek s az egyszerű földmivelők nevei. Előttünk a „magyar nép” neve összetartó kapocs, nem pedig elválasztó fal a különböző társadalmi osztályokra nézve. [...] A vallás eszméi kit ne boldogítanának? A keresztyén erény, türelem példái által törekedni fogunk hazánk minden osztályát, felekezetét és népfaját egymáshoz közelebb hozni; mert csak a kölcsönös szeretet tarthat meg bennünket.²²

A *Vasárnapi Újság* 1855-i, Jókai jegyezte évnyitó cikkében a szerkesztői ökumenikus eszmék tovább gazdagodtak, és hangsúlyosan megjelent annak kinyilatkoztatása is, hogy a társadalmi rétegzettség felülemelkedő („nem csupán egy osztály számára vannak írva s törekednünk kell mindenik igényeit kielégíthetni”), a kunyhótól a palotáig mindenkinek szóló, nemzetegyesítő és a nemzeti trauma utáni apátiából

22 JÓKAI Mór, „Új év kezdetén” *Vasárnapi Újság* 2, 1. sz. (1855): 2. – a következő mondatban a zárójeles részek idézetei a Jókai-cikkből valók.

felrázó, a népet tanító („oktató cikkeinek, a történetek, természettudomány, világismeret köréből elvont magyarázatok”), a nemzeti történelem kitüntetett időszakainak és hőseinek kultuszformálásában segédkező és előljáró („Kell, hogy fennmaradjon a jók emléke”), szórakoztató („az olvasónak mulatságra, felderülésre is van szüksége”), széles, univerzális és globális témaspektrumú, „a nagy világ napi történetéről való értesülés”-t ígérő, „minden valódi szellemi erőt és igyekezetet” egyesítő orgánus lett, amely hangsúlyozottan távol kívánt maradni a gyilkos vitáktól, a mások lejáratásától és megtámadásától. Ahogy Jókai fogalmaz:

Adja Isten, hogy a nagy világi zivatarban nekünk legyen békességünk, öröm és megelégedés gunyhókban és palotákban. Adja Isten, hogy távol legyen tőlünk minden viszálykodás, perpatvar, a mi lapjaink nem fogják annak magvait hinteni soha. De ápolni fogjuk azt, a mi szép, pártolni, a mi jó, szelid szóval megtéríteni a tévelygőt, kibékíteni a haragvókat.²³

A laptörténet lépéseit – benne különösen a lapalapítás részleteit – többektől ismerjük. Bár készült néhány kiváló modern összefoglalás,²⁴ amelyben a *Vasárnapi Újság* előképét, mintáját, általános jellemzőit, szerkesztői célképzetei mellett az újság specifikus jellegét, tartalmát és szerkezetét, szerzői-szer-

²³ Uo.

²⁴ Landgraf Ildikó írásait kell megemlíteni, aki más fókuszú írásaiban érintette a lapot: LANDGRAF Ildikó, „A becses ráma: A Vasárnapi Újság és Mikszáth Kálmán”, *In Medias Res* 7, 1. sz. (2018): 106–123; „Átjárás a regiszterek között. Jókai Mór képes szórakoztató lapjai”, in *A sajtó kultúrák közvetítő szerepe 1867–1945: Tanulmányok*, szerk. PÁL Vince (Budapest: MTA BTK, 2014), 9–20. Lásd még: PÜSKI Anikó, „Jókai Mór jubileuma a Vasárnapi Újság tükrében”, *Limes* 8, 4. sz. (1995): 33–47; érintőlegesen: RÉVÉSZ Emese, „Népeletképek a magyarországi sajtóban 1850–1870 között”, *Néprajzi Értesítő* 92 (2010): 79–144.

kesztői gárdáját, olvasóközönségének rétegzettségét, a lap íróinak és szerkesztőinek mondandóját általánosítva összefoglalták, ugyanakkor ezek az értékelések sokszor más főtéma részeként vizsgálták az újságot, vagy távolabb kerültek a megjelent szövegektől. Az új eredmények összeolvasása és esetleges felülvizsgálata azonban kevésbé történt meg eddig, és igazán új nézőpontot kereső, valamint az összegző, de kevésbé adatolt kijelentéseknél tágabb kontextust felrajzoló elemzések ritkábban születtek. Még elenyészőbb azoknak az írásoknak a száma, amelyek a lap saját körén kívül helyezték viszonyrendszerbe az újságot – közülük talán Lipták Dorottya munkássága emelhető ki, aki közép-európai, vagyis a német mintájú, osztrák közvetítéssel Magyarországra és Csehországba érkező polgári liberális ismeretterjesztő–szórakoztató családi lapok sorában láttatta a lapot²⁵ – igaz, némileg messzebb is sodorva azoktól az angol és a francia mintáitól, amelyről pedig maga Pákh Albert is nyilatkozott. Az évkezdetkor és az év végén rendszeresen visszatérő szerkesztői önreflexív szövegekből sokan idéztek már sokfélét, de transzparens és összegző átnézésük várat még magára – e vizsgálat tanulságai azonban akkor válnak valódi szintézissé, ha az a Nagy Miklós-korszak szövegeit is be tudja majd vonni az értelmezésbe.

Az 1855-ös és 1856-os évben – Pákh betegsége és hosszabb ausztriai gyógykezelése miatt – Jókai szerkesztette a lapot, miután Gyulaival már az indulást követő második hónapban kisiklott a szerkesztői hármasság egyetértése – erről a továbbiakban lesz még szó. Jókai azonban – Pákhtól eltérően – 1855-ben nem adott közre évzáró, évértékelő szerkesztői írást. Áttéte-

25 Írásai közül elsősorban: LIPTÁK Dorottya, „A családi lapoktól a társasági lapokig. Újságok és újságolvasók a századvégen”, *Budapesti Negyed* 5, 2–3. sz. (1997): 45–70; „Polgári kulturális gyakorlat és nemzeti jelleg a közép-európai sajtóban”, *Aetas* 16, 3. sz. (2001): 46–83.

lesen – és talán rafináltabban – azonban mégis hangsúlyosan sulykolni tudta szerkesztői véleményét, azzal a módszerrel, hogy másoktól közölt olyan írásokat, amelyek ráerősítettek a lap szerkesztői koncepciójára, illetve maga Jókai a szerkesztőségi rovat kisebb közleményeiben nyilatkozott meg: röviden, de iránymutató üzenetekkel. Egy éves munkálkodása alatt Jókai jól láthatóan a legszélesebb körű olvasókör kialakítását és az irodalom pártolásának ügyét emelte a lapszerkesztői üzenetek középpontjába.

1855 végén Jókai vezető anyagként adta közre Edvi Illés Pál írását, ami jóformán szerkesztőségi promóciós cikként is olvasható. Edvi Illés ugyanis ebben a „nem olvasók”-hoz szólt.²⁶ *Kiáltó szózata* az újságra elő nem fizetőket szólította meg, és feladatának tartotta, hogy agitatív erővel megnyerje őket „e szent ügynek”, azaz az újságelőfizetésnek, különösképpen a *Vasárnapi Újság* prenumerációjának, illetve a magyar irodalom gyámolításának. Az írás Jókai programcikkének párja is lehetne, ugyanis felsorolásában – amelyben megpróbálja jellemezni, hogy kik lehetnek ezek a társadalmi csoportok – Jókainak az előbb ismertetett „a gunyhótól a palotáig mindenkinnek szóló”-konceptiója íródik újra. A főrangúaktól a földbirtokosokon, a lelkészekon, a tisztviselőkon, a nemesekeken, az iskolai tanítókon, a községi vezetőkön, a polgár-gazdákon át a földművesig sorolja azokat a szerző, akikre számít, hiszen „ha hírlapot járattunk, azzal azt is tanusítjuk, hogy jó hazafiak, jó honszeretők és jó keresztyének vagyunk, s megfordítva.”²⁷ December 30-án pedig egy B. F. szignójú cikk jelent meg, melyben a szerző a könyv- és hírlapvásárlás, illetve a könyvkölcsönzési módszer mellett agitált: „Ha önök művelt

26 Edvi ILLÉS Pál, „Kiáltó szózat (Adventi fölolvadás nem-olvasók előtt)” *Vasárnapi Újság* 2, 50. sz. (1855): 401–402.

27 Uo., 402.

magyar embereknek a honfiaknak nemcsak tartatni, hanem valóban azok lenni is ohajtának, jegyezzék meg, hogy ez esetben tartozó, s nemes kötelességek az irodalom pártolása, mitől önöket mi sem mentheti fel.”²⁸

Bár a szerkesztői elvek és a szerkesztői vélemények különbözőségének ügyéhez, az évről mértékhez csak távolabbi köze van, mégis itt érdemes megemlíteni azt a kisebb botrányt is, ami az év végét színezte, és ami polémiasorozattá²⁹ duzzadva áthúzódott a következő évre is. Két egykori alapító-szerkesztő, Gyulai Pál és Jókai Mór akaszkodott csúnyán össze, ami egyrészt alkalmat adott egy bizonyos téma kapcsán kifejtetni néhol a személyeskedést súroló magánvéleményüket, máshol a szakmai vélekedésüket a magyar dráma- és színházművészet egyes kérdéseiről. Mindazonáltal a vita mégiscsak rávilágított a két volt szerkesztőtárs, Jókai és Gyulai nézőpontjának és véleményének alapvető különbözőségére, ami megmutatja azt is, hogy mennyire eltérő attitűddel állhattak neki induláskor a *Vasárnapi Újság* szerkesztésének, mennyire különbözött munkastratégiájuk, és ez miként vezetett a szétválásukhoz.

28 B. F., „Szellemi élődség”, *Vasárnapi Újság* 2, 52. sz. (1855): 425–426, 426.

29 A polémia vihart kiváltó írások: GYULAI Pál, „Signora Ristori” és „Még egyszer Ristori I–III” [1856] in GYULAI Pál, *Dramaturgiai dolgozatok*, 2 köt., 1:137–166, és 1:167–218. (Budapest: Franklin Társulat, 1908); Jókai Mór, „Egy kis vitatkozás”, *Vasárnapi Újság* 2, 51. sz. (1855): 414–415; és egy nem sokkal későbbi, arcképpel megjelent, vezető cikk: J[ÓKAI]. M[ÓR], „Ristori Adéljád”, *Vasárnapi Újság* 2, 8. sz. (1856): 61. – Jókai rövid viszontválasza: KAKAS Márton [JÓKAI Mór], „Kakas Márton a színházban: XXIX. Levél: Ristori és az olasz színészársaság”, *Vasárnapi Újság* 2, 48. sz. (1856): 422; és KAKAS Márton [JÓKAI Mór], „Kakas Márton a színházban: XXX. Levél: Ristori utófájdalmak”, *Vasárnapi Újság* 2, 49. sz. (1856): 429. – A témával egyébként az év során sok más lap sok cikke foglalkozott. Például: „Ristori asszony”, *Pesti Napló* 7, 200. sz. (1856): [1]; *Pesti Napló* 7, 201. sz. (1856): [1–2] stb. – A nyilvános írásbeli üzenetváltásról valamivel hosszabban írt SOMOGYI Sándor, „Gyulai Pál: Tragikumfelfogása”, in *A magyar irodalom története, főszerk. Sötér István* 6 köt., 4:206–211 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1978), 207. A kézikönyv nem említi viszont, hogy a vitába beszállt Egressy Gábor is, aki főként Gyulai tragédiaelméletét kritizálta. Gyulai válasza: GYULAI Pál, „Még egyszer és utóljára: (Egressy Gábornak)” *Pesti Napló* 7, 190. sz. (1856): 1–3.

Az 1855–56-os Ristori-vitát az robbantotta ki, hogy Gyulai Pál hosszabb berlini tartózkodása alatt Adelaide Ristori szín-
művésznőt dicsérve azt találta írni, hogy „vajon lesz-e oly ma-
gyar színésznő, ki a Ristorira szórt magasztalásaimért meg
nem haragszik reám? [...] Úgy félek a gúnymosolytól, hogy
alig merem kimondani... Hiába büszkélkedünk aranyozott és
koszorúzott színművekkel, nekünk nincs tragédiánk, hiába
ámitjuk magunkat; színészeinkből a tragikai szellem, a pathosz
egészen kihalni készül.”³⁰ Jókai a *Vasárnapi Újság* „Irodalom
és művészet” rovatában – a magyar színésznők és nem melles-
leg saját felesége, illetve a címben is jelzett magyar irodalom
és művészet érdekképviselőjében – válaszolt:

A Pesti Napló utóbbi számaiban Gyulay [!] Pál Berlinből
közleményeket ad Ristori olasz drámai művésznőről,
amikben valódi lelkesüléssel, s a művészettel egyran-
gu költői ragyogással írja le a drámai művészetnek e
méltán ünnevelt tüneményét, s a miket e tárgyról ír,
azok teljesen elismert szép és magas dolgok, a minőket
Gyulay muzsájától megszoktunk. Hanem a mivel e szép
cikket befejezi, hogy az idegen művészetnek teljes
igazságot szolgáltatva, ellentét kedvéért a hazai művé-
szetet és irodalmat kigunyolja, azt sem helyeselni, sem
szó nélkül hagyni nem tudom.

Nevem alatt írva, mint magam is író, és színésznő fér-
je, páncél nélkül jövök, s minden sebzhető részemet
fedetlen hagyom.³¹

30 GYULAI Pál, „Signora Ristori”...; „Még egyszer Ristori I–III.”...

31 JÓKAI Mór, „Irodalom és művészet”, *Vasárnapi Újság* 2, 51. sz. (1855): 414.

Jókai ugyanis – némi túlérzékenységtől és probléma-hiperbolizálástól sem mentesen – úgy értelmezte, hogy Gyulai

Nem kevesebbet mond ott, mint hogy a magyar művészek és külföldiek között még csak összehasonlítást sem lehet tenni, hogy íróink nem érdemlik, miszerint a színészek műveiket megtanulják, a színészek nem érdemlik, hogy számukra műveket irjanak, sem író, sem színész nem érdemli, hogy a közönség rájuk nézzen és a közönség nem érdemli, hogy színészei és írói legyenek. [...] Kicsinynek találja ő azt a szerepet, amire egy magyar költő hivatva van, (amint hogy kicsiny is az) morzsát morzsára hordani egy nagy hangyabolyhoz, mellynek nemzeti irodalom a neve, s nevezetesebb szerepet lát abban, hogy e hangyabolyt széllyelrugja. Nagyön fárasztó és dicstelen pálya előtte az, a mellyen mi járunk, szerény irodalmi napszámosok, a kik gyenge szóval két három embernek dalolgatunk nemzeti nagyságról, önérzetről, balga reményekről s sokkal messzehangzóbb szónak találja azt a gunyakazajt, melly ezt a jámbor működést a külföld magasából lecsufolja.³²

A valamivel későbbi, *Ristori Adelájd* című írásában pedig személyes vitájuk kontextusát Jókai megint tágabbra nyitja, mikor azt írja:

Egyébiránt, ha nincs tudomása arról a helyzetről, mellyben vagyunk, s mellyben hasonló porigalázásai mi a magunknak a legkárosabb visszahatást szülik; ha nem tudja azt, hogy bel- és külföldi lapok mennyire versenyeznek

32 JÓKAI, „Irodalom és művészet”, 414.

annak bebizonyításában, hogy a magyar irodalom és művészet a semmiség legalsó fokán áll, s ha mind ennek végcélját és eredményét nem látja, akkor irigylem a boldog lelki állapotját.³³

Összeolvasva ezeket a Jókai-passzusokat a *Vasárnapi Újság* elkötelezett szerkesztői megszólalásaival, kétségtelen, hogy Jókai számára – a személyes megbántottságon túl – a *Vasárnapi Újság* szerkesztői vezérgondolatai is sérülni látszottak, ahol az ilyen hazai–külföldi párhuzamállításnak és egymás elleni kijátszásának, vagy az egymás – pláne saját magunk – leszólásának pontosan az ellentettjét, azaz elkerülését és kizárását hirdették. A vita részletes ismertetésére itt nincs mód, és nem is lehetünk biztosak abban, hogy Jókai értelmezése mindenben helytálló volt, hisz maga is kiosztott jó néhány gúnyos, kemény és fájó oldalvágást Gyulainak.³⁴ Vitájuk azért lehet mégis érdekes, mert még nyilvánvalóbbá tette Jókai és Gyulai nagyon különböző beállítottságát; míg a lap két megmaradt szerkesztője, Pákh és Jókai mindig a nemzeti-társadalmi integráló szerepet és befogadó attitűdöt hangsúlyozta, addig Gyulai oppozíciós struktúrában gondolkozott, a véleményét mindig valami egymás ellen felállított viszonyrendszerben, kevéssé mérsékelt kritikával fejtette ki.³⁵ Jól látható, habitusuk, valamint nézet- és mércerendszerük mint sodorta őket egyre távolabbra egymástól, és megerősíti, hogy Gyulai gyors

33 JÓKAI, „Ristori Adelájd...”, 61–62.

34 Vö.: JÓKAI, „Irodalom és művészet”, 414.

35 A Jókai-féle alapállás legjobban talán ezzel a másutt és más témában megfogalmazott gondolattal jellemezhető láttatóan: „tanácsosabb a sovány béke a kövér háborúnál”. JÓKAI Mór, „Nyilatkozat”, *Vasárnapi Újság* 2, 9. sz. (1856): 76.

lefolyású kilépése-kiléptetése a szerkesztői triászból tényleg elengedhetetlennek látszott.

A Ristori-vita (és a továbbiakban majd jelzett Gyulai-kritikák szövevénye) tehát valahová ide, a lap indulásának első hónapjaira nyúlik vissza. Pákh és Jókai mindent és mindenkit befogadó attitűdje és a későbbiekben is szokatlan mediátori szerepe a sajtópiacon *kiáltóan* és *gyökeresen különbözött* a forradalom előtti (valójában a felvilágosodás kori, majd a kora reformkori), illetve a szabadságharc utáni önkényuralmi magyar sajtópia viselkedési technikáitól és bejáratott stratégiai gyakorlatától, ami elsősorban egymás kiszorításában vagy a társlapok lejáratásában látta az előrehaladás útját. A *Vasárnapi Újság* azonban bevezetett egy új versenyhelyzeti módszert, azaz a magyar irodalom- és sajtótörténetben jókor, jól, szokatlant és váratlant húzott a politikai kényszerűségek közé szorítva. A szűk lehetőségek felmérése mellett ugyanis tudatosan elutasította azt az 1830-as évektől alkalmazott harcos lapvezetési technikát és stratégiát, amely kizárólagosságot hirdető írói szekértáborokban gondolkodott, amely a közönység, az olvasók megnyerését, az üzleti sikert oppozíciókban, állandó és kiméretlen kenyérharcban, egymás hátritolásában, lejáratásában tudta elképzelni. Ami az ellenség erkölcsi, szakmai, üzleti lebirkózásával, megsemmisítésével vagy karakteryilkosságával vívta a versenyt és remélte a sikert. Ennek a harci technikának volt nagymestere a harmadik induló szerkesztőtárs, Gyulai Pál, aki viszont az önnön felemelkedését, lapjának sikerét, írói és szerkesztői pozíciójának megerősítését, irodalmi értékítéletének, normáinak közvetítését jórészt egy korábbi korszakban már kipróbált módszerrel kívánta kivívni; a másikat kizárólag ellenfélként elgondolva.

A nagyon eltérő versenyattitűd összehajlításának reményét is kizáró felismerésben és így gyors szakításukat eredményező szétválásukban nyilvánvalóan közrejátszott az *Egy kis szóváltás*³⁶ című cikk is, amely még az első lapszámok egyikében jelent meg. *Gyulai ebben a Budapesti Hírlap* szerkesztőjének válaszolt, és önmagához képest ugyan visszafogottabban, mégis vágásokat helyezett el ellenfelén, mikor a lapok egymás közötti versengéséről elmélkedett. Gyulai cikkében a versenytársakról így nyilatkozott:

Mert ugyan mi kár van abban, ha egy téren sokan próbálkoznak, ha verseny kél, a közönség sok közül választ-hat, s végre győz a mi legjobb? Örülni kell ezen, mert lássa tisztelt szerkesztő ur, az mindig jó jel, ha az irodalomnak valamely eddig miveletlenül hagyott ágát sokan kezdik mivelní. [...] A sok kísérlet következménye aztán az lesz, hogy valamelyik sikerül. Egyszerre csak azt veszszük észre, hogy *irodalmunknak e parlag ága felvirágzott*. Ez a világ sora, s ezt igen jól tudhatná a szerkesztő ur, ki jeles történetíró, s mindennap figyelemmel kíséri a világ eseményeit. [...] Ne haragudjék hát szerkesztő ur még most, hogy annyi népies vállalat állott elő, hanem haragudjék akkor, ha e vállalatok nem fognak megfelelni hivatásuknak s haszontalanok lesznek. [...] Az említett esetben nemcsak joga lesz, de kötelessége is kiönteni haragját alapos kritikákban, s erre kérjük is. Kritizálja meg a népies vállalatokat keményen, igazságosan, jó szándékból. Hanem nem úgy, mint most kritizálta a mi eddig megjelent számainkat, mert ez – engedelemmel legyen mondva – nem ér egy fakovát.³⁷

36 A „VASÁRNAPI ÚJSÁG” SZERKESZTŐSÉGE, „Egy kis szóváltás”, *Vasárnapi Újság* 1, 6. sz. (1854): 46–47.

37 Uo., 47 [kiemelések – Cs. T.].

Gyulainak – hogy úgy mondjuk – egyébként ez a gúnyolódó, kellemetlenkedő, máskor erőszakos és támadó konfliktuskelés és konfliktuskezelés volt a szerkesztői-újságírói alapállása;³⁸ már 1850-ben, az egyik első sajtónyilvános fellépéseként a *Pesti Röpívek* betiltása előtti utolsó, 1850. december 1-i számában – mint a lap egyik munkatársa – éles hangon támadt neki a *Hölgyfutár* lírikusainak. Ne feledjük, ez a szinte megmagyarázhatatlanul durva hangú kirohanás egy impériumváltás közepén, az 1849-es összeomlás és trauma után nem sokkal történt. Akkor, amikor például Tompa egy 1851. április 23-án Szemere Miklósnak küldött levelében így fakadt ki: „nemzeti-ségünk s irodalmunk meg fog halni! borzasztó gondolat, de úgy lessz. – Nekem legalább ilyen sejtelmeim vannak a szomorú jelekből, melyeket látok. Illyen körülmények közt aztán, képzelheted magadról, hogy nem igen rugdalózik a pegazus; hogy az embernek kedve, lelke elborúl, – s nem sokat ad arra, hogy ha nem ír, az embert lelépettnek tekintik s elfeledik.”³⁹

Hamar kiderült tehát, hogy a Pákh- és a Gyulai-féle zsurnalizmus és lapvezetői gondolkozás között így átjárhatatlan mély szakadék húzódik, így nem meglepő a lapot elindító szerkesztőtriász harmadik tagjának, Gyulai Pálnak a gyors kitessekelése a laptól. Eltanácsolását maga Gyulai, saját elnevezése alapján: a Duzzogó Achilles emlegette fel 1879 márciusában egy Nagy Miklósnak írt, nyílt levelében:

38 Gyulai később is többször beleakaszkodott egykori lapjába, a *Vasárnapi Újság*-ba, s így volt szerkesztőtársainak helyre kellett őt tenni. A Jókai-val kialakult Ristori-polémia mellett Pákh például a Petőfi születési helye körül kialakult vita kapcsán érezte szükségét annak, hogy elegánsan leállítsa Gyulai fenekedését. Lásd: P. A. [PÁKH ALBERT], „Petőfi Sándor születéshelye s gyermekkora”, *Vasárnapi Újság* 4, 3. sz. (1857): 26.

39 „Tompa Mihály – Szemere Miklósnak” [1851. április 23.], in TOMPA Mihály, *Levelezése*, kiad. BISZTRAY Gyula, 2 köt., A magyar irodalomtörténetírás forrásai 6 (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1964), I: 134.

A kezdet nehézségeit így legyőzve a lap igen szép jövőnek nézett elébe. De én két hónap múlva mégis kiléptem a szerkesztőségéből. Összezördültünk. Ha jól emlékszem, egyik revisio alkalmával megbotránkoztam egy beküldött kis cikkecskén, mely szertelen dicsért egy nem igen jeles könyvet. A cikk kidobását javasoltam vagy legalább módosítását. Meglehet hevesebben és gunyosabban keltem ki ellene, mintsem kellett volna. Pákh talán azért, hogy szoktasson egy kis türelemhez, csak azért is benne hagyta. Én tüstént beadtam lemondásomat, ő mosolygott s azt válaszolta, hogy kegyelmesen elfogadja.

Duzzogó Achillesként bevonultam szobámba. Hanem azért jó barátok maradtunk, csak a szerkesztésben nem vettem többé semmi részt. De vasárnap reggelenként, midőn a lap megjelent, mindig hiven bementem hozzá, hogy megbíráljam az elolvasott számot. Rendesen ezzel köszöntettem be:

„Jó napot,
Jobb lapot!”⁴⁰

Pákh rendszerében és célképzetében egész működése alatt, sem kezdetben, sem később nem volt helye az ellenfél lebirkózásának és a kisszámú hazai lapok közötti fenekedésnek vagy a másikat gyilkosan megsemmisíteni akaró, polemikus kritikának, és pláne a nyilvános fórumon való „bakafántoskodó kihívások” „fölmelegítésének”.⁴¹ Egy 1854-es olvasói

40 GYULAI, „A Vasárnapi Ujság huszonötödik évfordulóján”, 162–163.

41 Csak két jellemző, egymástól időben igen távoli példát említek, bizonyosságul annak, hogy Pákh mindvégig tartózkodott a harcias és támadó megnyilvánulásoktól: KOVÁCS Ferencz „Némelly észrevételek a »Vasárnapi-Ujság«-ra”, *Vasárnapi Ujság* 1, 14. sz. (1854): 117. Ugyanitt a szerkesztőség válaszai a jegyzetekben. Továbbá: [PÁKH], „Hol és mikép terem...”, 1., 5.

észrevételre például egyenesen azt a szerkesztői választ küldte vissza, hogy „A polemiákkal, a hol csak kikerülhetjük, nem terheljük az olvasó közönséget.”⁴² Pákh még önmagát, szerzői autoritását is csaknem kizárólag a szerkesztői üzenetekre korlátozta. Különösképp az 1850-es évek első felében-közepén, amikor a jóformán alig-alig működő Akadémia, az átmenetileg megjelenő, a cenzúrát nyögő irodalmi orgánumok, az erősen ellenőrzött és a nyilvános helyeken akadályozott társasági élet stb. jóformán leállt, és szűk körű baráti találkozókra szűkült le. Akkor, amikor az irodalmi közélet kevés társadalmi emelkedést ígérő pozíciót kínált, sőt, egyesekre éppen az üldözött társadalmi szerepét osztotta. Amikor a szépirás, az írói produktum egyfelől újra kevésbé volt szabadon mobilizálható jövedelemforrás, másfelől a mégis engedélyezett, cenzúrán áteső lapok megjelenéskényszere miatt a sajtóban megjelenő munkákra óriási igény támadt. A néhány működni engedett lap és kiadvány szerkesztői szinte blokád és ostrom alatt tartották a potenciális szerzőket közölhető verseikért. Igaz, a végül megszülető, silányul és hektikusan fizetett munkák esztétikai színvonala roppant eltérő volt, de az újságoldalakat muszáj volt megtölteni. A szerzők egy része azonban a nemzeti traumából csak nehezen bírt felocsúdni, és volt, aki jó ideig nem is volt hajlandó táplálni a nehézkesen beindult irodalmi gépezetet.

Még triviálisabb bizonyítéka ennek az 1858-as *Hírmondó*-ügy egyik aspektusa. Annak hírére, hogy 1858-ban kiadjuk, Heckenast Gusztáv új néplap indítását határozta el, Pákh – kiegyenlítő szerepéhez híven és a szokott Gyulai-féle eljárásokkal merőben ellentétesen – hosszas érveléssel bizonygatta, „hogy a két lap egymásnak kiegészítője igenis, de versenytársa

42 Kovács, „Némely észrevételek...”, 4. jegyzet.

nem lesz." Pákh nem polemizálni, nem legyőzni akart, hanem megértetni, egyeztetni, közösen előre vinni a nemzeti haladást:

De nézzük a dolgot közelebbről, nézzünk egyenesen szemébe az új pályatársnak.

A Hirmondó, mint programjából olvastuk, minden két héten egyszer fog megjelenni egy, néha két iven. Tartalmát illetően – a politikai hírek teljes kirekesztésével – a földmivelő és kézmíves osztály szűkebb körű igényei fognak tekintetbe vétetni, kiknek nagy száma megérdemli, hogy rájuk és szükségükre külön figyelem fordítottassék s nekik viszonyaikhoz alkalmazott áron folytonos szellemi táplálék nyújtassék. Azért lesz a Hirmondó egész évi előfizetési ára nem több, mint 1 forint.

Egy ilyen lap miképp lehetne tehát versenytársa a Vasárnapi Ujság- és Politikai Ujdonságoknak, melyek gyakrabban jelenvén meg, tartalmuk bősége s lehető legnagyobb változatossága (mihez képek és rajzok általi illusztráció is járul) egészen külön tért és közönséget biztosítanak nekik? – Azért kétszeresen üdvözljük a Hirmondót, nem a megnyugtatót önérdéknél fogva, hanem mert elég jó tapintata volt, olly tért szemelni ki, mely eddig elfoglalva csakugyan nincs, s ez által egy új elemmel járulni a nemzeti műveltség nagy munkájához, melyben mindnyájan fáradozunk.⁴³

Még az 1855-ös év utolsó szerkesztőségi nyilatkozataként jelent meg az a kis híradás, mely két technikai-üzleti fogásukat is bemutatja: itt harangozták be ugyanis a lap árának növeke-

43 ПАХ, „А »Hirmondó« című új néplap”, 548 [kiemelés tőlem – Cs. T.].

dését, és egy „2 in 1” szerű kommunikációs panellel olyan magyarázatot illesztettek hozzá, amely szerint az áremelés valóban nem is tényleges áremelés, hisz ezután két lapot kaphat az olvasó nem teljes duplaáron.⁴⁴ Ennek a népszerűtlen lépésnek a bejelentése és ugyanazon oldalon az újság kihirdetett pályázati hírei azt sejtetik, hogy az újság töркеerőssége, hitellessége és népszerűsége növekedhetett, hisz egyrészt nem tartott attól, hogy az áremelés miatt visszaesik az előfizetői létszám, másrészt a pályázati akciókkal a megfelelő újságbéli anyagok elkészültét is dinamizálni tudták. Azzal, hogy a veszélyesebbnek tartott, politikai tartalmú írásokat 1855. január 1-jétől egy melléklapba, a *Politikai Újdonságok*ba csatornázták át, és így a politikai tartalmat leválasztották a főlapról, végül is szélesebb olvasói-vásárlói kört tudott megszólítani a lap. Hiszen – még ha a legtöbb olvasó, árukapcsolással, meg is kapta heti egyszer mindkét újságot,⁴⁵ a szerkesztők olyan előfizetők felé is megnyitották az utat, akik számára – a napilapok standard kínálatával, vagy az irodalmi lapokkal szemben – a *Vasárnapi Újság*ban az ismeretszerzés, a külföldi érdekességek, a szórakozás vagy a belföldi hírek jelentették az érdekességet. Ezt a gyakorlatot egyébként a későbbiekben is alkalmazta a lap, nemsokára egész lapbokrót hoztak létre az olvasói igények minél szélesebb körű kielégítésére.⁴⁶

Az 1856. év eleji, Jókai által jegyzett előszóban viszont nem a korábbi, a lap mindinkább identifikációs elemeivé váló tételek felsorolása következett, hanem az író-szerkesztő más

⁴⁴ A „Vasárnapi Újság” kiadói, „Nyilatkozat”, *Vasárnapi Újság* 2, 52. sz. (1855): 428.

⁴⁵ Az első számtól a fejlécben hirdették: „Megjelennek a »Politikai újdonságok« minden szerdán egy tömött nagy fél íven, mellyen hirdetmények nem foglalják a helyet, hanem azok másik fél ívre nyomatnak.”

⁴⁶ Csak egy-két példa az 1855–1905 között kiadott *Politikai Újdonságok* mellett: *Képes néplap melléklet* 1873–1919; *Világ-krónika* 1879–1917; *Képes Folyóirat* 1887–1910; *Magyar Gazda* 1873–1876 és 1893–1904. stb.

preferenciákat sorolt: a vallásosság és a népnevelés ügyének fejlődését, az akadémiai tetszhalottság megmozdulását, az előző évi 700-ra tehető éves könyvtermést, a napi sajtóélet üdvözlendő változásait, a művészeti élet haladását és a gazdasági ügyek javulását illetve a nemzeti jólét emelésének fontosságát. Csak összegzésében kanyarodott vissza a lap indulásának egyik szerkesztői vezéreszméjéhez:

Ennyi dicséretes törekvés lassankint felemeli népünket azon míveltségi fokra, melyen más, általunk bámult nemzetek állanak. [...] a magyar nemzet boldogságának egyetlen egy utja módja az, hogy önmagát szeresse; hogy a legkisebb, ugymint a legnagyobb érezze annak fontosságát, szükségét, hogy a nemzeti jólét emelésének milly nagy szüksége van minden egyes ember kezére és fejére és szívére. [...] Hogy legyen a magyar nemzet tettben, lélekben egy és erős, nagyjaiban büszke, kicsinyeiben szilárd, vagyoniilag gazdag, értelmileg kitűnő, erkölcseiben tiszta, vallásában állhatatos, Istentől megáldott és emberektől magasztalt! – a hogy megérdemli...⁴⁷

Az év végére visszaérkezett a betegágyból Pákh is, és bár az *Adjunk számot* című évösszegzőt a két szerkesztő külön-külön aláírással ellátva jelentette meg, fellépésük mégis közös gondolataik demonstratív bizonyítéka: a betegségből visszatérő Pákh nyilvánosan mondott köszönetet Jókainak a szerkesztői munka múlt évi megkétszereződött feladatainak kiváló intézéséért, míg az együttes cím alatt megjelenő cikk első részében Jókai nagyrészt megismételte az év eleji gondolatait, illetve lis-

47 JÓKAI MÓR, „Nemzeti haladásunk 1855-ben”, *Vasárnapi Újság* 3, 1. sz. (1856): 2.

tázta a magyarság 1856-os anyagi és szellemi nyereségeit, valamint rátért a *Vasárnapi Újság* számszerű éves eredményeire:

ez elmúlt évfolyamban 300 *eredeti cikket* közöltek, azok közül a tudományos rovatban 21 közhasznú. Értekezésekben 27. Elbeszélésekben 15. Költeményekben 62. Életírásokban 41. Tájéleírásokban 37. Nép- és országismei szakban 23. Gazdászati és orvosi tárgyakban 25. Hazai intézetek felől 11. Régiségekről 7. Egyéb érdekes tárgyakról 34 cikket. Mindezen munkák *irodalmilag legnagyobb elismeréssel bíró s szaktudományilag legavatottabb* íróink tollából eredtek. Azonkívül a közélet eseményeit, a *mi ujság, tárogató, színház, művészet és tudomány* rovatai alatt folytonos figyelemmel kísértük, vidéki levelezéseket közöltünk hazánkban százhatvan különböző tájékról, azon vidékek érdekeinek szolgálva. Ezen cikkekhez mellékelt *metszeteink* száma tesz 203-at, tehát épen két annyit, mint a tavalyiaké, s művészeti kivitelben metszeteink bármely külföldi lappal kiállják a versenyt. Közöltünk 54 *arczképet*, 80 *tájképet*, 7 *allegorai rajzot*, 17 *technikai ábrát* s 45 *elegy tartalmu* képletet; vettünk ez évben 1886 *levelet*, mik közül 790-ra adtunk *szerkesztői választ*.

Főfeladatunknak tartottuk általában a közönség mindennemű igényeinek megfelelni, az irodalom emelkedését nemes verseny útján siettetni; lapjainkban semmi osztályt és felekezetet, a másik hátratételével nem pártolni, hanem a közmívelődés s nemzeti közszellem tekintetében, mellyben minden érdek összepontosul, közös találkozást szerezni számukra, hogy bárminő párt és felekezet tegyen is különbséget egyik magyar

és a másik között; *a nemzeti érzület és miveltség jelszavainál egység legyen közöttünk!*⁴⁸

A Jókai és a Pákh jegyezte két, időben közeli szöveg jól mutatja a két szerkesztő hasonló attitűdjét, de egészen különböző elvi horizontját. Míg Jókai a hazai közállapotok aktuális kontextusát rajzolta a lap köré, addig Pákh a *Vasárnapi Újság* brandjének és kultuszának szisztematikus építésén és erősítésén munkálkodott, valamint kiemelten hangsúlyozta a lap *befogadó* attitűdjét. Ez a *befogadói alapmagatartás* pedig egyésgesen vonatkozott a bárhonnan érkező szerzői gárdára, a bármilyen rendű és rangú, korú és lakhelyű közönségre, illetve a választott témák globalítására és gazdagságára is. Pákh azonban még feljebb emelte tekintetét: több más, e helyütt most nem idézett írása alapján látható, hogy a lapot kitüntetten a nemzetiségek fölötti nemzetegyesítő *hídszerepbe* helyezte, miközben a nemzeti önerőt is – a mindenkori helyzethez igazodóan óvatosan mérlegelve – folyamatosan stimulálta, ahogy azt többen is megállapították már. Pákh azonban a lapot az adott politikai-hatalmi miliőben nemcsak hazai távlatokba helyezve pozicionálta, hanem egyfajta kitörési és tájékozódási pontként tekintett rá, amely segíthet az elzártságból való kitörésben. Bár paradoxonnak hangzik, de Pákh – aki már önmagában azzal is, hogy a forradalmi szimbólumnak számító és a legnagyobb élő magyar író-szerkesztőtársával vezette az újságot, illetve mesterien működtette a nemzeti érzület fenntartását a jól alkalmazott, rejtett utalásrendszerrel és témaválasztással – legalább annyira a világ megismerésének és megismertetésének befogadó és közvetítő eszközeként

48 JÓKAI MÓR és PÁKH ALBERT: „Adjunk számot”, *Vasárnapi Újság* 3, 52. sz. (1856): 458 [kiemelések az eredetiben].

tekintett a lapra. Az újságot nem csupán a hazai viszonyrendszerben értelmezendő orgánumnak, hanem egy nemzetek fölötti, európai, *világpolgári* mintákhoz hasonló pozícióban kívánta látni és láttatni.

1857-ben a január 4-i első számban újra Pákh szólt az olvasókhoz. *Az új év kezdetével negyedik évfolyamát kezdi meg a „Vasárnapi Újság”* című beköszöntőjében megint szembesítette a lap elért eredményeit az indulás ígéreteivel:

Köz kézen forog a Vasárnapi Újság 3 vastag kötete bőséges tartalmával, s beszélhet már kiki emlékeiről, melyek e laphoz kötvék, élveiről, szellemi nyereségeiről, nemesebb időtöltéséről, melyeket abban talált, s mindenek előtt vallási, polgári s nemzeti érzületéről, melyben megerősödését mellynek igaz utra irányzását lapjaink minden sora czélozá⁴⁹

– aminek egyik mérőszáma a 10.000-re hízott előfizetői kör. Ennek a kétségtelenül páratlan közönségsikernek a visszatérő és nagyon hangsúlyos emlegetése innentől állandósult, és a *Vasárnapi Újság* brandjének fontos részévé vált. Egyrészt hivatva volt az olvasókkal, a nemzet tagjaival a meghirdetett összetartozás-élményt erősíteni, másrészt a lap sikerességének folyamatos és állandóan visszatérő felidézése nagyban gerjesztette az újság formálódni kezdő kultuszát is.

Ezután Pákh a *Vasárnapi Újságnak* a kezdetektől prioritást élvező, visszatérő témájára utalt: „Életben maradásunk első és egyetlen föltétele a mivelődés!” Majd ismét arra emlékeztetett, hogy az újság a zivataros idők tetszhalálából visszatérítette

49 PÁKH Albert, „Az új év kezdetével negyedik évfolyamát kezdi meg a »Vasárnapi Újság«”, *Vasárnapi Újság* 4, 1. sz. (1857): 9–10.

az embereket, hogy „ébreszsze a mélyebben alvókat, hogy támogassa nehéz utaikban a bátran előre küzdőket, hogy szolgáljon buzdításul a kétkedőknek, hogy terjessze a tudomány s ismeret áldásait, az emberi és polgári erényeket, hogy legyen tanácsadója, vigasztalója az ügyefogyottaknak.” Zárógondolatként azonban felerősödött egy eddig másodlagos vagy kevésbé hangsúlyozott elem: „Legyen a Vasárnapi Ujság ez új évben is az, a mi eddig volt, *jelenünk tüköre, közös tárházunk*, hol mindenki kamatozókká teheti szellemi kincseit; *irtó vas az eddig parlag mezőkön*; szeretetteljes hódító a még eddig senki által el nem foglalt téreken, mindenek előtt pedig szíves károkat tárjon eléje a ház nagyja, apraja.”⁵⁰

Az 1857-es évváró írásban pedig Pákh sokadszorra ünnepelte a lap fontosságát, és kijelentette, hogy

Négy év óta futjuk az új pályát, mellyre ama kérdések következtében léptünk; négy év óta élünk azon eszközökkel, mellyeket az irodalom iránti részvétel fölébresztésére, a kedélyek felvidámitására, az életkedv visszavarázslására, a tetszhalál megszüntetésére kezünkbe ragadni jónak látánk. [...] Ez a mi törekedésünk végpontja s ugyanazért az irodalom egészéhez mérve a *Vasárnapi Ujság nem cél, hanem eszköz; nem kiáltó szó, hanem viszhang; nem pusztító, hanem hódító*. – [...] Mi ismét kiállunk a gátra, azok a kik voltunk, s ott leszünk még akkor is, midőn testi szemekkel kivehetők nem vagyunk, a régi munkakedvvel, a régi lelkesedéssel hazánk és nemzetünk felvirulása iránt. [...] Hogy el ne csüggedjünk, el ne tévelyedjünk s mind együtt legyünk, midőn a hajnal ránk hasad s a fák sűrűjéből a

50 Uo., 10 [kiemelés tőlem – Cs. T.].

nyílt mezőre bontakozunk – összefogózva kell haladnunk, a világító lámpa körül összeseregelve. Mi lehetne e világító lámpa más, mint az irodalom?⁵¹

Az irodalompartolás prioritizált ügyét pedig ügyes önpromóciós és manipulatív marketingüzenetbe fordította át, rámutatva arra, hogy életük immár elengedhetetlen része *Vasárnapi Újság*-olvasó létük, a lapelőfizetést és a lap előállítását pedig a nemzeti érzelem felelősségével kapcsolta össze:

S mind ezekből mi a tanulság?

Egyelőre semmi egyéb, nyájias olvasó, mint az, hogy megkérdezd magadtól, nem volna-e érezhető hiány, ha lapunk épen nem léteznék? avagy megbántad-e, hogy négy évig hűséges olvasója voltál annak? nincsenek-e ahhoz máris szép emlékeid kötve, időtöltésednek szebb óráit nem annak köszönheted-e s az eszmék terjedése, tisztulása, ott ahol ránk hallgattak, nem ment-e sokban előre? Szükségesnek fogod-e látni, jövőre is azt a néhány forintot e célra szentelni? vagy nem bánod, ha e lap is a vele egy téren mozgott népkönyvtárak, népkönyvek, könyvesházak, viszhangok, peleskei nótáriusok és más effélék sírjába temetkeznek? Felelj magadnak e kérdésekre őszintén és cselekedjél a szerint.⁵²

Az 1858-as év rövid beköszönőjét Jókai jegyezte, s bár utalt az 1857-es gazdasági világválság hatásaira, reménykedéssel írta:

51 PÁKH Albert, „Olvasóinkhoz”, *Vasárnapi Újság* 4, 52. sz. (1857): 574.

52 Uo.

Egész világszerte átalános bukással, összerogyással kezdődik az új esztendő, a romlás bennünket is sujt, tagadhatatlan, a magyar földbirtokos minden értékén sokat veszített, s a pénz, mint mindenütt, úgy nálunk is ritka madár lett... És ezen napjaiban az értéksülyedésnek egy ténytet fog feljegyezni a historia emléklapjaira, a magyar nemzetről, egy öröndetes ténytet, mely ép úgy megérdemli az örök emlegetést, mint Árpád honfoglalása, mint őseink hőstettei; azt, hogy midőn a kényszerítő szükség a magyar nemzetet takarékosagra inté, e takarékoságot nem kezdte szellemi szükségéin, hanem a midőn legsúlyosabbak voltak az idők, nemzeti életének organumát, az irodalmat, akkor pártolta legerélyesebben, a magyar nép tömege inkább megvonta a szájába betevő falatot, és fordítá azt szellemi mivelődésének fentartására!⁵³

Még az év novemberében a már említett Heckenast-féle néplapalapítási akció keltett erős turbulenciát. A szerkesztőség részéről Pákh jelentkezett hosszú szerkesztőségi írással és reflektált az új kihívásra, ami a gazdasági válság közepette még fenyegetőbb árnyként rajzolódott fel. Az újonnan induló lap híre olyannyira dinamizálta, hogy szokatlanul egzaktt argumentációval végzett számadást, írása végén pedig felsorolással konkrét kimutatásokat közölt az 1854–1858 közötti évek lapterméséről.⁵⁴ A fellépő új lappiaci szereplő bejelentkezése

53 JÓKAI Mór, „1858. Új-év napján”, *Vasárnapi Újság* 5, 1. sz. (1858): 9.

54 A felsorolások utáni végső megállapítása szerint: „Először is elég érthetően szólnak a számok – ezeket félremagyarázni nem lehet. A »Vasárnapi Újság« előtt volt összesen volt összesen 8 lap és folyóirat; a »V. U.« után a mai napig támadt 48; jelenleg van a régiekkel s a »V. U.« és »P. U.« valamint a »Hirmondóval« együtt 46 magyar lap és folyóirat!” PÁKH, „A »Hirmondó« című új néplap”, 549 [kiemelések az eredetiben].

arra szorította, hogy kénytelen legyen újrapozicionálni hetilapját, ráadásul úgy, hogy fenntartsa addigi népszerűségét és az előfizetők száma szerinti vezető helyét a lappiacon. Az eddigi összegzésekkel szemben azonban részben más fő jellemzőket és sikerességi mutatókat rajzolt fel, nyilván az induló konkurencia érdekvizonylataihoz és ígéreteihez igazodva. A *Vasárnapi Újság* néplap-jellegéről leszögezte:

Annyit már akkor elismertek, hogy az előtte elszórva megjelent u. n. „népies” munkáknál egy-egy fokkal mindjárt kezdetben magasabban kezdé a hangot, hogy az együgyűsége hibásan számított „kelmed és kigyel-med féle” litteraturánál már születésekor egy lépéssel előbbre volt –, azonban a „népiesség” még sem igen haladt előre, a *Vasárnapi Újság* vagy nem tudott, vagy nem akart „népies” lenni. – [...] Beláttuk, *hogy egy gyakorlati, komoly irányu, mivel módoru, ismeretterjesztő lapra szükség van, s illy lapnak közönsége lesz.* [...] a *Vasárnapi Újság néplap* ugyan (a szó széles, általános értelmében), de nem *népies* lap; s célja: (mint lételének, hatásának biztosító föltétele) a *népszerűség*, de nem a *népiesség*.⁵⁵

A korábbiakban már volt szó arról, hogy Pákh miként igyekezett az új *Hirmondót* és a *Vasárnapi Újságot* egymást kiegészítő lapokként felmutatni, s eszerint a saját lapját nem népies, de népszerű, a „vegyes nagy közönség” számára írt orgánumként, „egy gyakorlati, komoly irányu, mivel módoru, ismeretterjesztő lap”-ként írta le, mely az elmúlt évek alatt állandó

55 Uo., 548. [kiemelés az eredetiben].

közönséget teremtett, sőt, „a magyar szellemi mozgalmak ujra ébredő korszakát” indította el:

Mintegy varázsütésre új élet támadt a hirlapirodalom elparlagolt kévéin, új életkedv pezsgett fel az olvasóközönségben. [...]

Az újabbkori lapirodalom, melynek előidőzésében a Vasárnapi Ujság, ha másképp nem, legalább ön hatásának példája, gyakori ösztönzések, figyelmeztetések s ajánlások által tényező részt vett, nézetünk szerint is távol áll a befejezettségtől s alig nevezhetni azt egybenek a kezdet szép lendületénél, a most létező olvasó közönséget pedig az egykor leendő közönség alaposzlopainál. Mindazáltal azt, minden habozás nélkül és teljes meggyőződésünk szerint örömdetes eseménynek ismerjük el. A mai magyar journalistika, létrejötté s elterjedése által hangosan bizonyult be egy részről ama hatalmas életöszton, melly e nemzet keblében kitörülhetlenül él, s melly mindenkor fölkeresi s melegen felkarolja mindazon eszközöket, mellyek életének biztosító föltételeit, a nemzeti érzületet, szellemi miveltséget, s anyagi jólétet előmozdítani képesek; – más részről bebizonyítá ez irodalom, hogy feltalálható most is azon út, melly a nemzet legföltékenyebb kincseinek tárházához, a nemzet szívéhez vezet; hogy feltalálható azon hang, modor és mérték, mellyek az idők viszonyainak megfelelőleg az emberi boldogság célját sietessék – a nélkül, hogy akár a servilismus uszályait hordozta, akár pedig ábrándok- és utópiákkal ámitotta volna olvasóit.⁵⁶

56 Uo., 548–549.

Pákh az év utolsó számában megerősítette még az alábbiakat:

...e lap szerkesztősége folytonosan lépést igyekszik tartani az idők követeléseivel, s a tartalom bővítése s tökélyesítése olly vezérelv, mellyet gyakorlati uton életbe léptetni soha meg nem szűnünk. Lapunk ez évi tartalma még egyszer olly bő mint a tavali, s egyes fontos szakok (mint a hazai történelem, a természettudományok, multunk s jelenünk nevezetességeinek ismertetése) olly bőven vannak képviselve, mint azt korábban – már a tér felényivel kisebb volta miatt is – felmutatni képesek nem leheténk. Hozzájárul rajzaink tökélyes nagyobb száma, sőt nem hallgatható itt azon körülmény, hogy míg lapunk első évi folyamában 41 képnél többet nem közölheténk, mult évi illusztrációink száma meghaladja a 240-et, s még inkább meghaladja tárgyuk hazaisága, változatossága s a művészi kivitel tökélye.⁵⁷

Az 1859. évi utolsó számban Pákh megint felmondta a *Vasárnapi Újság* márkajegy-szerű szerkesztőségi irányelveit. Végző búcsúmondatát azonban meglehetősen talányos hivatkozással, az ekkor még a politikai életbe vissza nem tért Deák Ferenc nevének említésével zárta:

Hat év óta ez volt törekvésünk, ezen célra iparkodtunk, hol nagyobb, hol kisebb, hol komolyabb, hol jelentéktelennek látszó eszközökkel, alkalmazkodva az időkhez s körülményekhez. [...] Kérjük minden jó érzésű hazánkfia további támogatását. Egy kis ismeretterjesztő akademiává nőtte ki magát a Vasárnapi Újság,

57 PÁKH Albert, „Az év végén”, *Vasárnapi Újság* 5, 52. sz. (1858): 620.

mellynek nagy számmal vannak az ő levelező és rendes, az ő tiszteletbeli és igazgató tagjai – ezeket hívjuk fel most is, hogy buzgalmuk ne csüggedjen, hogy velünk, ez intézet hivatalnokaival, vállvetve munkálkodjanak azon cél felé, melly nem más, mint hogy a magyar bol-dog legyen s becsülettel szóljon róla a világ. [...]

Hadd mondjuk el a helyett egész terjedelmében Deák Ferencznek mindent magában foglaló asztali imádsá-gát: „*Éljen a haza!*”⁵⁸

1859-től és az 1860-as évek első két harmadában megritkul-tak a szerkesztői megnyilatkozások. Volt, hogy az év eleji, sőt, az eddig általában fontosabbnak tűnő, hangsúlyosabb üzene-teket közvetítő év végi összegző szöveget is elmaradt, de ha vol-tak is, azok is jócskán megrövidültek, illetve tartalmuk végleg standardizálódott, ezért összefoglalóan szövegek róluk. Az eddi-gi legfőbb feladat – azaz az irodalom pártolás (közte az újsá-gelőfizetés) szükségessége, úgy is mint a nemzeti összetartozás záloga – felmondása újra és újra lassan olyannyira általánossá és ismertté vált, hogy nem volt szükség a hosszúságú agitációra, elég volt időszakonként utalni arra az elvégzett munkára, amit a *Vasárnapi Újság* ezen a téren magára vállalt, és visszatérően emlékeztetni a közönséget a *Vasárnapi Újság* biztosította nemzeti székértábor erejére.

1860-ban Pákh az év elején⁵⁹ szokásosan megint az iroda-lompártolókat támogatását kérte, majd az év végi rövid írásában így köszönt be az olvasóknál:

58 ПАКН Albert, „A Vasárnapi Újság olvasóihoz”, *Vasárnapi Újság* 6, 52. sz. (1859): 624 [kiemelés az eredetiben].

59 ПАКН Albert, „Mi újság?”, *Vasárnapi Újság* 7, 1. sz. (1860): 11.

Ez év is lefolyik, s mi ismét itt vagyunk, kezét szorítani szíves olvasóinkkal, s a világ bevett szokása szerint, a régi barátságot megújítani. Sok szóra nincs szükség – régi ismerősök vagyunk. [...] Minő különbség a lapunk megjelenésekor uralkodott általános zsibbadtság, s a mai idő lelkesedett tevékenysége között az akkori lázas, iránytalan izgatottság, s a mai megizmosodott, határozott közérzet között!

A számadás nagy napjai megérkeztek –, boldog, aki nyugott öntudattal pillanthat vissza a kisértések nehéz napjaira! Boldogok mi, ha komoly felelősséggel járó állásunkban a nemzet érzületének nemcsak rontására nem működtünk, hanem nemesítésén fáradoztunk, ha a szellemi erő tőkéjét gyarapítanunk sikerült, melyben sorsunk jobbra fordultának egyedüli föltételét láttuk, hirdettük s a mit igazolt az idő, mert ismételve mondjuk s elismeri a nagyvilág, hogy új hajnalának földerültét leginkább szellemi fensőségének s érzülete komolyságának köszönheti a magyar. [...] a megkezdett uton tántoríthatatlanul tovább haladjanak, s bátran vigyék a tudományszeretet, komoly akarat és honfiúi érzelm fáklyáit, ahova csak eljuthatnak, de a legsötétebb kunyhó homályába is.⁶⁰

A szerkesztői nyilvános közbeszédet azonban ismételten korlátozták az időközben visszaerősödő abszolutisztikus hatalmi viszonyok, s ebben a gúzsba kötött politikai helyzetben egyrészt nem sok hangos agitatív mozgástere nyílt a nemzeti összetartás hirdetőinek, másrészt évekre leginkább mindössze a kitartásra való ösztönzés eszköze maradt a kezükben. 1862-ben

60 PÁKH Albert, „Az 1860. év végén”, *Vasárnapi Újság* 7, 53. sz. (1860): 648.

az év első számában például Jókai szólt az olvasókhoz, és a kilátástalan jövőt felfestő, elmúlt évi szomorú politikai eseményekre – az 1861. február 26-án kihirdetett februári pátenstre, és az 1848–49 utáni első magyar országgyűlés feloszlására – utalva igyekezett némi reménysugarat küldeni a csüggedőknek:

Ez az általános napsötétség árnyéka fekszik mindenen: közélet, magánkedély, üzletek, társadalmi élet be van borítva vele, s mint madarak az erdön szokták, elülnek a napfogyatkozás alatt, azt gondolva, hogy itt az éj. [...] Azoknak, kiknek szavuk messze hallik, a közönséghez beszélő organumok vezetőinek kötelességük a legnagyobb elcsüggedés napjaiban is buzdító hangon szólani, s kedélyük otthon létével tanusítani, hogy nincs itt az idő, melyben már a lélek is elvész. [...] Végre lapirodalmunkra térve, itt is ki kell mondanunk, hogy jóllehet ez időszakban kellemetlenségek fenyegethetik azt, de a ránk nehezülő legnagyobb szigor sem súlyosabb azon rendszabályozó időkénél, a mikben bizonyos tárgyaknak felemlítése is „lehetetlenné” volt téve, midőn e szavakhoz: „nemzet”, „alkotmány”, „szabadság”, „ősjogok” még csak célzással sem volt szabad közelíteni, sőt mikor e lapok szerkesztője kemény dorgálást vona magára azért, mert vakmerő volt azt mondani, hogy: „*a magyar remény!*”⁶¹

Szintén rövid terjedelmű évváró üzenetében Jókai véleményéhez csatlakozott és gondolta tovább azt Pákh is, mikor nyilvánvaló utalással a kora reformkor eszméire és a polgári szabadságjogokra, vívmányokra – felvilágosodás, szabadság,

61 JÓKAI MÓR, „1862!?”, *Vasárnapi Újság* 9, 1. sz. (1862): 9 [kiemelés az eredetiben].

törvényalkotás stb. –, valamint egyértelmű hivatkozással Vörösmarty *Szózatának* soraira, a következőt üzenete olvasóinak:

Oly év után zárjuk most be az ajtót, melyet a történelem nem fog bejegyezni az ország fényes éveinek sorába. Nem tartozik ránk, a politikai helyzetet vizsgálni, csak azon általános jellemvonásokat akarjuk érinteni, melyek a társadalmi élet külsején nyilatkoztak. Az 1851. év végén támadt lehangoltság örökségképen átment utódjára, s csaknem a legújabb időkig – midőn ismét a remény melegebb sugarai jelentkeznek a légkörben – folytonos és már nem is sejtett zsidbadásban tartá a kedélyeket. Egyéb közügyeinken kívül megérzé e fagyos lehetet összes irodalmunk is. [...] A haza legfontosabb perczeit talán a közeledő év hordozza méhében – s ki ne élne azon hitben, hogy ha a hon fiait „ész, erő és szent akarat” lelkesíti, a válság a nemzet boldogságára fog eldőlni s áldásdus nyomait a késő kor nemzedékeire is kiterjesztendi? [...]

Műveltségünk, ismereteink, erélyünk s polgári erényeink – ezek legyenek a mi szövetségeseink, ezek biztosítsák számukra a sikert s becsületet. [...]

A Vasárnapi Ujság és politikai társalapja a szokatlan zsidbongás és tolongás között is régi kerékvágásában meg fog maradni, s azon külső új alakban is, melybe újévkor öltözik, mindenkor azon részen fog küzdeni, ahol a *felvilágosodás, szabadság és törvény* zászlóját lengetik.⁶²

62 PÁKH Albert, „Az év végén”, *Vasárnapi Újság* 9, 52. sz. (1862): 621 [kiemelések az eredetiben].

Pákh az erőszakos, elnyomó hatalmi rendszerben tehát a lapot immár sokkal hangsúlyosabban a *polgári értékek* képviselte felé navigálta (korábban a polgári *erények* említődtek) és a nemzeti szellemi értékek mellett a polgári értékek szinte egyedüli védőjeként és egy jobb korba való továbbmentőjeként rajzolta fel a *Vasárnapi Újságot*, s innentől a szerkesztői hitvallások sorában mindinkább a nemzeti értékek mellé emelte a polgári értékek képviselését is.

Pákhót a lap fennállásának tízéves évfordulója sem készítette hosszas önünneplésre, 1863-ban csak rövid, nem egész egy hasábnyi évszázó szerkesztői üzenetet fogalmazott:

Nem vetünk vissza hosszú pillantásokat az eddig bevégezett hosszú utra, s bármily örömmel szeret is mulatni emlékezetünk a küzdelem teljes pálya egyes elhagyott pontjainál s elmúlt élményeinél, magán érzelmeink ömlengésével még sem fogjuk itt tölteni a hasábokat. Mi hinni szeretjük, hogy hosszú utunk nem volt áldástalan, s hogy ama sok ezer hajlékba, ahová benyitottunk, nem egyszer hoztunk élvezhető tápot a szellemnek, vigaszt s felvidulást a szívnek, tanulságot és nemesebb szórakozást az élet gondjai alatt kifáradt léleknek. [...]

Nem nézünk vissza, mert még sokkal nagyobb azon ut, mely előttünk van, mint a melyen már áthaladtunk; s nagyobb erőt és kitartást igényelnek az eddigieknél azon célok, melyeket még ezután kell elérnünk, hogy a mivelődés, a szellemi s anyagi fejlődés, s a nemzeti átalakulás nagy munkáját részünkről is becsületesen elősegítsük. Most is csak azon jelszónk mellett kell maradnunk. Előre. [...]

Legyen üdvözölve még egyszer a Vasárnapi Újság olvasóinak régi hű gárdája, s legyen üdvözölve az új nemzedék, mely mellette s vele nőtt fel – s ha a földi sanyaruság legszomorubb napjai virradnak is felrá, ne legyen soha fogyatkozása – *hitben és reményben!*⁶³

Ekkortól Pákh – mindehhez hozzájárult állandósult betegsége is – érzékelhetően ki- és megfáradó szerkesztői évváró összegzéseit már nem a múltba kémlelték vissza, hanem egyre inkább a jövő felé fordultak, és a jövő generációjának szellemi építését remélték. 1866-ban, nyilvánvalóan már az érlelődő kiegyezés árnyékában fogalmazta meg a következőket:

Komoly pillantásunk sem a jelenre, sem a múltra, hanem a jövőre irányul, ahol még feladataink nagyobb része várja a megoldást, ahol a szép kezdetnek még szebb és öntudatosabb folytatása következik, ahol pihenni és elfáradni nem tudó jó szándékaink teljes erejével, a nemzeti művelődés egyedül üdvözítő nagy munkáján mi is tovább dolgozni kívánunk. [...]

Ha mi akkor belátunk a jövőbe, ha tudjuk, minő új szenvedések, új meg új provisoriumok fogják megzsibbasztani a nemzet életét; ha sejtjük azon természeti csapásokat, azon példátlan inséget és nyomort, mely az egykori Kánahán boldog földének népét fogja érni; ha gyanítjuk, hogy tizenhárom év múlva is, a küzdelem sikerének felmutatása helyett, még mindig csak a jövő reményével fogjuk megvigasztalhatni türelmetlen közönségünket; ha mindezt tudjuk, akkor talán régen

63 PÁKH Albert, „Az év és évtized végén”, *Vasárnapi Újság* 10, 52. sz. (1863): 479 [kiemelés az eredetiben].

elhagyott volna erőnk, s elcsüggedve vonultunk volna vissza az emberi kitartást kemény próbára tevő küzdelem elől. [...]

A „Vasárnapi Újság” megkezdett és elismeréssel fogadott, saját útján törhetlen buzgalommal fog haladni a jövő évben is, nem hagyván magát megzavartatni a gombaként szaporodó hirlapi kuruzslók piaczi lármája és kölcsönös dicsőítése által. Hagyományos szíves bizalommal hívjuk meg az új évfolyamra régi törzsolvasóinkat s az újabb nemzedéket, mely komoly irányu, tanulságos, de nem tudós szárazságu olvasmányokban találja kedvét. S meghívjuk különösen tisztelt munkatársainkat, kiknek nagybecsü közreműködése nélkül a mi legszentebb törekvéseink is régen füstbe mentek volna.

A cél, melyre törekszünk, már nem áll elérhetlen magasságban előttünk, bár talán még távol van azon időpont, melyben a kivivott siker öntudatával, egy boldogabb nemzedék fiának adhatjuk át a szerkesztői tollat⁶⁴.

A toll átadása hamarabb megtörtént, mint arra számítani lehetett. 1867. február 10-én a *Vasárnapi Újság* történelme kényszerűen új fejezetet kezdett. 1867. február 10-én elhunyt Pákh Albert, a *Vasárnapi Újság* felelős szerkesztője. Sírjánál Greguss Ágost búcsúztatta:

...tudjuk, hogy neki kétszeres fáradságába került az igazság fegyvereinek hordozása és forgatása, mert nála – két évtized óta – a legépebb lélek a legroskadtabb

64 Pákh Albert, „Az év végén. 1866”, *Vasárnapi Újság* 13, 52. sz. (1866): 640.

testbe volt zárva; tudjuk, hogy ő mégis az első csata-
rendben harczolt s hivatásának valóságos mátyrja
volt. Mert nemcsak az a mátyr, kit magasabb eszméiért
az emberek rövidlátása üldöz: mátyr az is, kit rendel-
tetése teljesítésében a zsarnok testnek reá feszített
kényszerkabátja akadályoz, vagy pedig az ellenségesen
bonyolódó viszontagságok hálója tartóztat. [...] Most
ismét a 48-diki eszmék valósulása kecsegtet, s Pákh
Albert meg nem érheti.⁶⁵

Az 1854-ben Heckenast alapötletére, jó szerkesztői gárdával,
szerencsésen kihasznált politikai csillagzat alatt, jó érzékkel
eltalált brandnek az évkezdő és évértékelő összegző, önre-
flexív szerkesztői szövegekben idővel alapvető és sok minden
mást maga mögé utasító elemei lettek a *folytonosság*, a lap
hosszú meg- és fennmaradása. Ezek egyik zálogaként általá-
ban a kezdeti szerkesztői célok és hagyományok *változtatlan-
ságát* és *megőrzését* említették, és visszatérően ismételték
a már többször idézett, kezdeti legfontosabb gondolatokat.
A *Vasárnapi Újság*ot lapozgatva azonban úgy tetszik, a sokat
hangoztatott állandósult és koncepcionális, önérzetes és ne-
mes szerkesztői küldetéstudat hangoztatása mellett, ami a lap
értékeinek biztonságát és fennmaradását valamint az együvé
tartozást jelentette, idővel Pákh (és nyilván az üzletember
Heckenast is) óvatosan, de nyitott szemmel, minden újításra
érzékenyen, apró, de folyamatos üzleti innovációkkal gazda-
gitotta a már a saját korában joggal legendássá és normává
vált lapot. Ahogy Schöpflin Aladár fogalmazott: „[Pákh] Éle-
tének legnagyobb alkotása, a »Vasárnapi Ujság«, fentartja az ő

65 „Greguss Ágost beszéde Pákh Albert sírjánál. (Február 12-én.)”, *Vasárnapi Újság* 14, 7. sz. (1867): 79.

szellemi örökségét, mely a lefolyt ötven év alatt nem szűnt meg kamatozni a nemzet javára.”⁶⁶ Mikszáth Kálmán pedig úgy magyarázta:

Az Üri-utczai szerkesztőségihelyiség kicsiben valóságosan az az Archimedesi pont, ahonnan a világot akarják kimozdítani sarkaiból. [...] Csak a siker kezdte aztán egy kicsit melegíteni. A „Vasárnapi Újság” hova-tovább nagyobb tért foglal, az olvasó közönség lassan nő, nagyon lassan, de mégis csak nő, az idő enyhül, a világoság napról-napra hosszabb egy tyúklépéssel, a cenzúra erőtelenebb, a lap is csinosodik, mint egy bakfis, ki levetkezi szögletességeit, kibontja bájait, vézna tagjai megtelnek, kigömbölyödnek s alig észrevehetően fejlődik egyéniséggé. Pákh, mint egy ügyes masamód, még a rongyokból is tetszetős ruhácskákat tud összetákolni, de már a tartalmas cikkek is gyakoriabbak. Jó kai in floribus van, beszélyei, elmés színi kritikái (Kakas Márton a színházban), kedvelt és keresett olvasmányai lesznek a közönségnek. Pákh Albert szerkesztői üzenetei pedig valóságos csemegék, melyekben gúny és igazság összevegyülve nyesegeti a magyar gyomot. [...] Tizenhárom évig tartott ez a lázas pepecselő munka, midőn a „Vasárnapi Újság” egy nagy válság elé került 1867-ben. Pákh Albert meghalt. Azt lehetne hozzátenni, miután egy erős gyermeknek adott életet.⁶⁷

Mégis, a kiegyezés és a Pákh halála éve előtti időszak szerkesztőségi írásainak kifogyó erejét látva nem lehet szabadulni

66 SCHÖPFLIN, „Pákh Albert...”, 152.

67 M-th K-n [MIKSZÁTH Kálmán], „Ötven év”, *Vasárnapi Újság* 51, 1. sz. (1904): 1–3, 3.

attól az érzéstől, hogy szomorú és küzdelmes élete a legjobbkor, sikerei csúcsán és munkájának zenitjén maradt abba. Nagyon más történelmi-politikai idők, nagyon más problémák következtek, amire nagyon más üzenetek és nagyon más szerkesztői válaszok kellettek.

Pákh Albert mégis elvégezte, amire vállalkozott, és irigylésre méltó sikerre vitte a *Vasárnapi Újságot*, elnavigálta a kiegyezés időszakáig. És végül igaza lett a Gyulai-jóslatnak: „Egyszerre csak azt vettük észre, hogy irodalmunknak e parlag ága felvirágzott.”⁶⁸ Még ha nem is feltétlen ugyanarra a parlag ágra kell gondolnunk, amin „Az öreg” álnév alatt rejtőzködő, lelkes *Vasárnapi Újság*-olvasó *Előfizetési pénz mellé* című verse szökkent szárba:

Felhívás özöne borítja asztalom;
Hát mennyit kihordtam immár a zsebemben!
Hogy fogsz megállani „Vasárnapi Újság”!
Ez árverezés közt, e verseny-özönben?

Nem vagy „legolcsóbb” sem, nem vagy „legnagyobb” sem!
„Egyetlen”, „páratlan” mind másoknak maradt;
Nem ígérsz ráadásul sorsjegyet, nem könyvtárt;
Legszabadelvűbbnek sem hirdeted magad.

Nem nyomták szózatod rózsaszín papírra;
Nincs nagy piros mondat betűidnek közte,
Egyszerűen szólasz: „Érdekes közönség!
Itt vagyok; szólitlak; hogyha tetszik, jöszte!”

68 A „VASÁRNAPI ÚJSÁG” SZERKESZTŐSÉGE, „Egy kis szóváltás”..., 47.

Ünnepelt közönség, kit úgy simogatnak;
Kinek úgy csókolják kezét, lábát, talpát,
Könnyen elfelejthet, észre sem vesz talán
A minő magad vagy, oly egyszerű fajtát!

Szörnyü zsibaja közt a sok nagy hühónak
Majdhogy megijedtem jövő sorsod felől:
Pedig ha tekintem nyugodtabb eszemmel,
Vigasztaló szó is, valamicske kerül.

Hát régi cselédet, ki ha volt szünetlen,
Hát régi órát, ki pontosan járt mindig,
Eldobnak-e ujért, kétes hitelüért?
El régi barátot, ha jön cifra vendég?

Már én legalább nem, im itt a bizonyosság:
Tizes számu bankó előfizetésül!
Fogadd el a mellé jó öreg barátom,
„Vasárnapi Ujság”, versem üdvözlésül.⁶⁹

Abba pedig végképp ne gondoljunk bele, hogy Gyulai Pál
– joggal – mit szólt volna erre. Remélhetően megelégedett
volna a szokásos, epés „Jó napot, jobb lapot!” beköszönésével.

69 Az ÖREG, „Előfizetési pénz mellé”, *Vasárnapi Újság* 15, 52. (1868): 641 [kiemelések az eredetiben].